

Мова, що стала світовим трендом

Як би парадоксально й болісно це не звучало, але завдяки жорстокій і кривавій війні весь світ відкрив для себе, наче екзотичний острів в океані, Україну, українську націю й культуру. При цьому я в жодному разі не вважаю війну новими можливостями, що інколи від когось доводиться чути. Війна перекреслює людські долі, несе руйнування, страждання й смерть, які відгукуватимуться ще багато десятиріч після її закінчення. Просто за часів воєнного лихоліття об'єктивно змінюються обставини.

Нашу країну віками сприймали як частину імперії, крізь призму російської культури. І тут на подив світової спільноти виявилось, що Україна давно вже вирвалася з імперських пазурів, насамперед ментально, ідейно, що взагалі є така країна на карті, що українська культура самобутня й самодостатня. Війна вщент зруйнувала стереотипний і цілком хибний погляд. І як результат Україною всерйоз зацікавилися.

Природно, що разом з інтересом до України зріс і неабиякий інтерес до української мови. Вона стала світовим трендом. Українською заговорили, хай навіть ситуативно, відомі політики, громадські діячі, підприємці, актори, співаки, письменники, науковці й прості громадяни з різних країн світу. Вона стала топовою на популярних платформах з вивчення іноземних мов. Український народ продемонстрував свою мужність і хоробрість, якою надихнувся весь світ. Недарма з'явився й набув швидкого поширення вислів *be brave like Ukraine*. Тож і українська поста-

ла не як мова жертви, а як мова мужньої, незламної нації, що завзято бореться з набагато сильнішим ворогом.

Інтерес до української мови посилювався й в Україні, з боку самих українців. Зрештою, кардинально змінилося й неоднозначне ставлення до неї. Проблема завжди полягала в тому, що українська мова на своїй же питомій території тривалий час залишалась ізгосм. 2002 року я остаточно переїхав в Україну – мою історичну батьківщину, звідки родом були батько-мати. Живучи вже на обітованій землі, я, етнічний українець, побачив і відчув на власній шкурі, наскільки мова моїх предків зневажена, наскільки вона обмежена у вжитку. Куди не кинь, буквально всюди панувала російська: кіно, радіо, телебачення, інтернет, преса, книги, освіта, наука, спорт. І іронія ситуації була в тому, що всі ці роки з усіх пропагандистських помийок безперервно говорили про утиски російської.

А шкільна освіта взагалі окрема тема. Держава щороку витрачала десятки мільйонів гривень на фінансування російськомовних класів і шкіл, на друк російськомовних підручників. Чому? А тому що був попит: українські батьки принципово віддавали дітей у російські класи. Батьки (часто це були самі етнічні українці) намагалися не тільки «убезпечити» дітей від української, а й соромились українських форм імен на зразок *Кирило, Микита, Христина*. Натомість наполегливо просили записувати їх у документах на російський лад (*Кіріл, Нікіта, Крістіна*), вважаючи українські форми немилозвучними. Авжеж, випадки клінічні, але біда в тому, що вони були масовими й свідчили про ментальну хворобу значної частини суспільства, я б навіть сказав, психічну травму, спричинену тривалим колоніальним гнітом у минулому, травму, що, на жаль, генетично передається наступному поколінню. І що ці поборники російської мови й способу життя отримали в підсумку? Чим віддячила Росія за щирі любов до неї, за палку вірність її культурі? Загарбанням

територій, снарядами, ракетами, руйнуваннями, насильством, смертю й кров'ю.

Я не стверджую, що українська мова до війни була в цілковитому занепаді. Зовсім ні. Не діждете, як каже персонаж одного відомого фільму. Квоти на українське мовлення, ухвалення відповідних законів поступово крок за кроком робили свою справу. Собака бреше – караван іде. Однак більшості українців бракувало усвідомлення екзистенційної важливості української мови для самозбереження, виживання нації. І це не пафосні слова.

З початком великої війни, коли небезпека й загроза існуванню ногою погрюкали у двері, це усвідомлення прийшло. І – о диво! – коли росіяни вторглись на нашу землю, саме мова (байдуже, у якій іпостасі – чи то літературній, чи то діалектній, чи то суржику) одразу стала індикатором, маркером, за яким визначали, хто свій, а хто чужий. Згадайте, як підозрілих осіб просили вимовити слово *паляниця* і як легко зайдів викривали за характерним кацапським акцентом.

З війною мови стало реально більше. Кремлівський мерзотник хотів денацифікації, а вийшло навпаки. Багато людей, і стар і млад, перейшли на українську, аби не асоціюватися з варварським і огидним «руським миром». Звичайно, багато й тих, кому перехід дається важко, але вони все одно щиро намагаються бодай щось сказати українською. Більше почали дивитись українськомовного контенту в інтернеті, більше почали читати українських книжок.

Глибинні зміни в мовній ментальності українців я зауважив навіть в Одесі. Пригадую, як у мої студентські роки в цьому місті жартома, а часом агресивно реагували на українське мовлення. У фаворі залишалася російська. Ролі помінялися. Сьогодні на одеських вулицях усе частіше лунає українське слово, особливо серед молоді, бринять українські пісні, у кав'ярнях і ресторанах, торгових точках до клієнтів і покупців звертаються українською.

Справедливо з історичного боку й морального, що російська культура все більше сприймається як щось токсичне, як культура агресора, гвалтівника. Натомість українська поступово й впевнено відвойовує колись втрачені позиції. Як бачите, війна не тільки в шанцах. Маю надію, що ця позитивна тенденція збережеться й українська мова посяде гідне, по праву їй належне місце на своїх же теренах.

Отже, українці заново почали відкривати для себе справжню українську культуру, зокрема магічну красу й силу рідного слова. І тут постала нагальна потреба по-новому представити українську мову, позбутися стереотипних підходів до її сприйняття, розуміння й вивчення.

Будьмо відвертими – основний курс української мови більшість з нас так-сяк освоїла у шкільних стінах. І чого гріхатіти, уроки мови завжди поступалися таким, скажімо, предметам, як біологія чи географія. Чому? Можливо, тому що українська мова не цікава сама по собі? Зовсім ні. Просто дуже часто на заняттях з мови подають суто граматичні теми, нудні й сухі за своїм змістом та наповненням. Сіра теорія й марудна практика з виконанням стандартизованих вправ і завдань – ось переважно й вся мовна освіта в школі. Зрештою, учні здобувають формальні знання, яких недостатньо, щоб пізнати українську мову, осягнути її сутність. Після школи хтось з нас з власної ініціативи десь щось ще трохи додатково вивчає, підчитує, цікавиться певними моментами, насамперед орфографічними. Хай і так, але очевидно, що й цих фрагментарних знань мало, щоб сформувати істинну й повну картину про українську мову.

Щоб по-справжньому відкрити для себе українську, треба поглянути на неї комплексно, пройти шлях від окремих звуків, морфем, слів, фраз до цілісних текстів, ретельно дослідити історію української мови разом з історією народу, її контакти з мовами сусідів, діалектні різновиди.

Не буду лукавити, я і сам, попри лінгвістичну освіту, недавно по-новому відкрив для себе українську мову, інакше став на неї дивитися, занурившись з головою в її неосяжні глибини, історію, географію поширення. І вона мене вразила! Вразила багатством, строкатістю й різноманіттям. Я побачив, наскільки мова моїх предків цікава.

Коли ми говоримо про щось, то оперуємо передовсім фактами. Саме у вигляді численних окремих фактів я і вирішив вилити тут свої лінгвістичні спостереження. Сподіваюсь, зібрана мною по крихтах інформація допоможе вам краще пізнати мову незламної нації.

Звук-прибулець

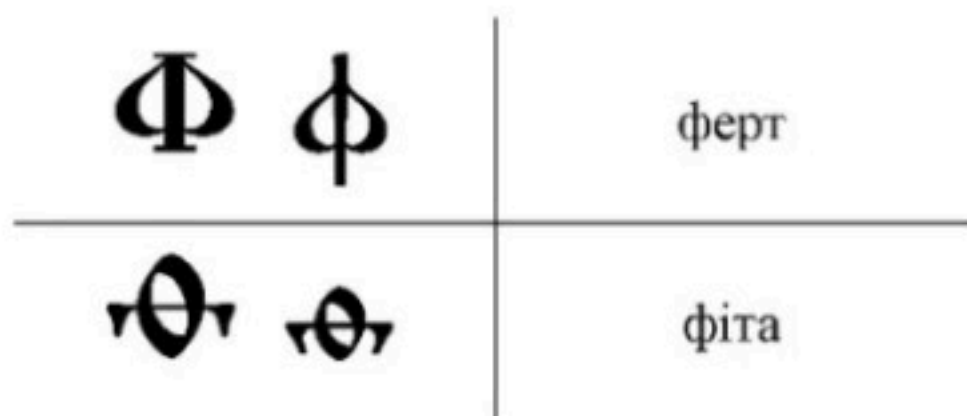
В українській мові налічують 38 звуків. Кожний з них має свою цікаву історію. Але найцікавіша у звука [ф], який на письмі позначають буквою **Ф** (еф). Річ у тім, що він чужий у нашій мові, тобто запозичений. А це подія унікальна, адже звуки будь-якої мови утворюють таку собі спілку, куди стороннім зась. Звукові спілки залишаються стабільними й незмінними впродовж століть.

Звук [ф] уперше прийшов до нас майже тисячу років тому із Балкан, а точніше – із Греції. І логічно, що дуже часто він трапляється у грецьких за генезою словах на зразок *фараон* (від грецького *φαραώ*), *фізика* (*φυσικά* «єство, природа»), *філософія* (*φιλοσοφία* «любов до мудрості») та інших.

Щоправда, не кожне слово, що містить цей звук, обов'язково грецьке. В українській мові чимало запозичень зі звуком [ф] з інших мов, а отже й цей звук у них іншого, не грецького, по-

ходження. Так, слово *фрукт* походить з латинської (від *fructus* «плід»); *футбал* – з англійської (від *foot* «ступня» і *ball* «м'яч»); *фарба* – з німецької (*Farbe* «колір; фарба»); *флюяра* – з румунської (*fluiet* «сопілка»).

В українських словах звук [ф] наявний у топонімі *Фастів* (місто в Київській області) і в низці звуконаслідувальних слів, як-от *форкати* (про коня), *фе*, *фіть* тощо.

Букви ферт і фіта

Попри те що звук [ф] був запозичений майже тисячу років тому, він не одразу отримав право на громадянство в українській мові. На наших землях цей звук з'явився після хрещення Русі й запровадження християнства. А до цього часу був цілком невідомий нашим предкам. Природно, що спочатку прибулець пустив паростки через писемну мову, а саме релігійні кириличні тексти. В усному мовленні він поширювався насамперед через грецькі церковні терміни (*акафіст*, *кафізма*, *омофор*, *просфора* тощо) і хресні імена (*Єфросинія*, *Онуфрій*, *Федір*, *Феофан* та інші). Причому вимову чужого звука наші предки могли чути безпосередньо з уст самих греків, які нерідко приїжджали на Русь у різних справах. Не забуваймо, що в ті часи були тісні культурні зв'язки з Візантією.

Характерно, що для позначення цього звука на письмі в кирилиці були аж дві літери, взяті з грецького алфавіту: **Ф** (ферт)

та **ѳ** (фіта́). Порівняйте їх, приміром, у словах **фарисеи** (сучасне *фарисеї*) і **анаѳема** (*анафема*). У грецькому алфавіті різні літери вочевидь були необхідні, оскільки вони позначали різні звуки. Можливо, і у нас спочатку було звукове розрізнення цих літер. Тим паче в цьому нам допомагали самі носії. Але з часом контакти припинилися (та й Візантія згодом зникла з карти світу), і про відмінність просто забули. Звісно, зникла потреба передавати той самий звук двома графічними знаками, тому згодом зайву літеру фіта справедливо вилучили із азбуки. Крім того, дві літери плутали писарів.

Поступово звук [ф] (відповідно, і буква на його позначення) поширився й у світських стилях, але для народної мови так і залишався невідомим протягом століть. Якщо в мовленні освічених верств населення (особливо тих, хто володів класичними мовами – старогрецькою та латиною) він більш-менш прижився, то простий люд його не сприймав. У грецьких словах у вимові українці заміняли важкий і чужий для них звук на [п], [х], [хв], [в], [т], наприклад у тих же хресних іменах: *Йосип* (порівняйте з варіантом *Йосиф*), *Пилип* (*Філіп*), *Хома* (*Фома*) тощо. Цей процес стосувався й загальних назв. Так, у слові *парус* звук [п] теж замінив [ф] (*фарос*).

Сьогодні звук [ф] адаптувався в нашій мові, натуралізувався, але не зовсім: подекуди в Україні люди й досі не можуть його вимовити. Нерідко доводиться чути *Хведір*, *хверма*, *хварба*, *мікрохвон*, *парахвія* та подібне. Іван Огієнко пише: «Корінний українець часто не може вимовити правильно цього звука, а передає його, як **хв**». Тут доречно згадати світлої пам'яті Івана Плюща, політика, державного діяча, голову Верховної Ради. Плющ запам'ятався старшому поколінню українців влучними фразами й невмінням вимовити звук [ф]. Ось одна з його реплік: *Депутат! Депутат! Не помню хвамільї – той, шо упіджаку! Відійдіть від мікрохвона і займіть своє місто.*

Унікальна назва жителів міста

В українській мові назви жителів населених пунктів (катоїконіми) утворюються за допомогою низки суфіксів. Найчастіше це суфікси **-ц-** (луганці, полтавці, ужгородці) та **-ан-** (на письмі **-ян-**) (керчани, кияни, львів'яни).

Але серед українських катоїконімів є назва з унікальним суфіксом – **одесит**.

Морфема **-ит** унікальна тим, що вживана лише в цьому слові. Вона прийшла до нас із грецької мови, як і сама назва чорноморського міста. У розмовному мовленні побутує й рідковживана назва з питомим суфіксом **-ц-** (одесці). У красному письменстві я на неї натрапив лише один раз у повісті Івана Нечуя-Левицького «Хмари».

В українській мові є і інші слова з унікальними морфемами. Я спеціально зібрав їх для вас (раптом знадобляться) у цій книзі, розібравши на значущі частини. Ось вони: *вовк-улак, гад-юк-а, кур-нос-ий, люб-ов, поп-ад-я, пуст-ир, пух-ир, світ-оч, свіч-ад-о, свят-ош-а, сніг-ур, товк-мач, худ-орб-а, ячм-інь, архів-аріус, банк-ір, ва-банк, ба-рельсф, марин-ад, пошт-амт, сарк-азм.*

Одеса на старовинній поштівці